

Г-жо Дяконова, вие сте потомка на хаджи Вълчо. Това ли е причината да се захванете с изследване на историята на Банско?

Историята ми е слабост, макар че по професия съм икономист. Екатерина Бояджијева (бел. ред. – също потомка на стария род от Банско, която посвещава дълги години на изследвания на историята на града и е автор на три книги) беше близка с дядо ми и много често ги слушах как си говорят, че Паисий е от Банско, че хаджи Вълчо ни е роднина.

Но когато реших да се захвана с историята, избрах да изследвам търговците. От една страна, защото, както ви казах, съм икономист, от друга, защото вярвам, че това е истинската история на Банско. Която и книга да отвориш, винаги излизат търговците. А открих и нещо много интересно – те сякаш са започнали с летищ старт. В учебниците пише: българите тръгнали след гърците, но вероятно има нещо друго. Имали са отнякъде връзки с Дубровник, аз установих, че при освобождението му банскалии вече са били там, а и на други места.

Между другото една промяна на климата е изиграла важна роля за посоката, в която се развива градчето.

Вие изследвате писма и търговски тефтери, има ли достатъчно документи и кое е най-интересното в тях?

Когато започнах, отвсякъде слушах, че няма документи. Бяха известни 3 писма – две от..... Кънчов, които са публикувани, и едно, което е в Лазар Хадживълчев, също от нашия род. То е за

Но се оказа, че в Народната библиотека се съхранява фонд на Лазар Герман. Там открих две писма, които не бяха разчетени. В държавния архив има други, на Неофит Рилски от фонда на Рилския манастир, които също дават информация за банскалии. Той не се е връщал в родния си град, но е поддържал много тесни връзки със свои роднини, с които е имал добри отношения. От кореспонденцията с Михаил Герман, който е бил сръбски дипломат, става ясно, че се държи доста покровителствено, дори се кара на Неофит. Това е доста интересно, защото ние сме свикнали, че Неофит е Патриархът. Обемна е и кореспонденцията му с Марко Георгиев, който като възраст е по-близък до него.

Има ли нещо, което обединява тези документи?

Ами усеща се, че банскалии открай време са си били чешити, но и че са били интересни хора с мисия. Изживявали са се като мисионери.

Какво искате да постигнете с тази си дейност, освен да задоволите собствения си интерес?

Аз се опитвам да направя една библиография. Да събера документи в оригинал, които да са на едно място – сега дигиталните технологии го позволяват. Като икономист съм решила да направя анализ на запазените тефтери. Това е най-трудното, но и много интересно. Разполагам с три – два са в държавния архив в Благоевград, един в музея в Банско, а скоро намерих и четвърти, при това на най-неочаквано място. Преди време проф. ме помоли за биографични данни на Димитър Сирлещов, защото знаеше, че изучавам рода. Даде ми да ползвам архива на проф. Асен Василев (1909 – 1987, български художник, който изследва задълбочено изкуството на Българското възрождение), предоставен ѝ от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“. Когато е проучвал банските художници, проф. Василев е събрал доста оригинални документи от частни лица. Открих части от стари търговски тефтери, които може би никога нямаше да видят бял свят. Но ето че понякога се случват чудеса. От тези тефтери става ясно с какви хора са работили банскалии, с кои държави и градове – те са имали връзки дори с Манчестър. Един от контрагентите е Адолфио Манчерли. Има информация за контакти с Париж, за цените на памука, който всъщност е основната стока, която е направила банскалии богати.

Аз съм чувала, че не бил точно памукът, ами енфието, което криели в него?

Неее, мен вече ме заклеймиха като убиец на легенди, но ще ви кажа какво мисля. Тогава опиумът е легална стока, Османската империя е била по-големият потребител, така че не е било изгодно да се изнася. Той е била акцизна стока и с нея се е търгувало основно с Цариград. А банскалии като че ли са странели от Цариград. Те дори и до Божи гроб са ходели през Чамак кале, което е по-близо, и не са правели онзи дълъг целогодишен тур. Освен това бумът на търговията с опиум е през 20-те години на XIX в., когато самите банскалии вече прекратяват тази дейност. Тукашните търговци имат един съдружник от Елешница, от рода Дивизијеви (които също твърдят, че са потомци на Хадживълчеви). Има данни, че той е търгувал с опиум. Мелник е бил голям източник на

тази стока, там са правели всички продукти, дори и шарлаган от мак, с който са готвели. Сламата пък са превръщали в нещо като брикети. С други думи, не е опиумът, а памукът е главната стока за износ.

Чела съм, че банските търговци наемали турска войска да ги пази, когато пътуват към Европа. Така ли е?

Има една много интересна личност, която е била съдружник на банскалии – серският бей..... Той е бил третият по богатство в Турция, но отношението му към християните е било много добро. Не е известно защо, но е имал големи връзки в Албания, където поддържал частна армия от 10 000 платени войници. Та когато се разпространява легендата, че банскалии са си наемали турци за охрана на керваните, предполагам, че става дума за тези войници. С тези кервани е пътувала негова стока и той е бил заинтересован да си я пази.

Интересната личност на бея не е проучвана от никого. Търсила съм дори в турската литература, и там се знае малко за него. Бил е отделен феодал, който е останал верен на султана, но както казах, той се е държал добре с българите, а е имал и голяма свобода. В най-стария тефтер пише: „Исмаилчо бега господара“, в по-новите е споменаван като Исмаил бег господар, което издава близост и добро отношение и на българите към него.

Разкажете за един от най-големите ви лични успехи – разгадаването на шифъра на Банско.

Да, мога да се похваля с това. Отдавна знаех, че е съществувал таен шифър, с който са контактували търговците на Банско в началото на XIX век. Когато започнах да издирвам техни писма и да изследвам тефтерите им, открих, че те са имали собствена писменост, в която освен български и гръцки букви са ползвали и готически шрифт. Пет години опитвах да разчета шифрования текст. Кашата беше пълна, защото старонемските букви са използвани не за същите звуци.

Преди няколко месеца най-сетне успях да разчета писмо до Неофит Рилски от братовчед му Марко Георгиевич Везъов, също банскалия, от 1832 г. Хванах едно изречение и като в игра на бесеница налучквах знак по знак, дума по дума. Първо разбрах как се пише „а“, после кое е „и“ и кое „о“. Специалист по кодове вероятно щеше да се справи по-лесно, но и аз успях.

Интересно е, че Неофит Рилски е излязъл много млад от Банско, но въпреки това е знаел тайната азбука. Той е владеел и друга криптографична система, която използвал в писмата си със Захарий Зограф.

Какво пише в това тайно писмо?

Криптограмата на Неофит е отпреди 182 г. Отнася се до първото му ходене до Цариград малко преди пожара в Рилския манастир. Тайнописът е свързан с някаква разправа в светата обител, която може дори да е причината за изпепеляването ѝ на 12 януари 1833 г.

Казахте, че банскалии са били мисионери, какво ви кара да ги определяте като такива?

Много интересни неща са правели. Ето, на Хаджи Вълчо слабост са били църквите. Свикнали сме да говорим, че хората са ги строили, за да пазят българщината. Но в крайна сметка кой може да каже какво го е мотивирало него – може да е бил силно вярващ, а може и да се е чувствал грешен. Но каквото и да е, винаги съм си мислела и друго – че фамилията на Паисий не е дошла от нищото, тези хора не са паднали от дърветата. Вече са били изтъкната фамилия, когато тримата братя са се реализирали – Хаджи Вълчо като търговец, Паисий и Лаврентий като свети лица.

И тук се сещам за още легенди, свързани с мотивите Паисий да стане монах, а именно, че е бил принуден да се скрие в манастира от турците...

Хората обичат легендите, но нещата обикновено са по-прости. Истината е, че по онова време манастирите са били място за реализация. Ако се е криел Паисий, защо ще казва кой е брат му, който е известен. Хаджи Вълчо, освен манастира, е построил пътища и ханове. Строил ги е, защото е чувствал дълг към обществото, не към инфраструктурата на Османската империя. Тогава не е имало министерства, не е имало общини, богатите хора са се усещали отговорни пред обществото и това се е предавало по наследство. Най-старият Хаджия от Банско е наследникът на Сирлешовия род Той е 100 години преди Паисий, бил е ктитор на Хилендар. Тогава вече имало метох, следователно нещата вече са били развити.

Казвате, че тези хора не са дошли от нищото, а откъде тръгва Банско?

Аз съм склонна да приема това, което очакваме да се потвърди – от разкритото от археолога Владимир Баряков селище в местността Св. Никола. Съвсем наскоро в Разлог бе представена книга на младия учен Григор Бойков, който публикува свои открития от архивите на Турция. Там има много информация за Банско. Описано е едно изселване към припечите през XVI в., предизвикано от климата. Може би и с това е свързано твърдението на добърци, че родът на Паисий е оттам. И неслучайно тези хора казват на банскалии „братовчедите“. Има и друга интересна подробност – в един период точно 100 домакинства в Добърско са плащали данъци, след това за 50 – 60 години стават 202 семейства, и после бройката спада отново до 100. Което значи, че може наистина да е имало вътрешна миграция, която да обясни защо добърци припознават Паисий. Това са предположения, но те дават обяснения.

И знаете ли, точно заради тези неща ми е интересна историята. Тъкмо си помислиш, че всичко си намерил, и излезе нещо ново.

Да ви върна в по-ново време, знаете вероятно, че за 27 октомври е насрочено дело, с което наследниците на Никола Вапцаров от страната на брат му Борис претендират за повече от половин милион лева за наем и имат претенции, че къщата, в която е музеят, вече си е тяхна. Имате ли мнение по темата?

Не съм наясно как стоят нещата юридически, но доколкото знам, наследниците се опитват да заблудят обществеността. Те заявяват, че искат музея, за да възродят в него и личността на бащата на Вапцаров – Йонко. Но в Банско той е известен по-скоро като психопат, приписват му няколко убийства. Това на Георги Пенков е описано дори в народна песен. Дядо ми..... е бил съден, защото казал някъде, че Йонко е убиец и е представил тази песен като доказателство в съда.

С моето семейство има и друга история. Втората жена на дядо ми дълго време била стара мома, защото имала годеник, който умрял от усложнения след операция от апандисит. Той е бил син на известна учителка – Цола Кафеджийска. След време приятел на нейния годеник дошъл, изповядал се и признал, че е сложил отрова по нареждане на Йонко и д-р Костадин Станишев. След това се самоубил. Та това е славата на Йонко Вапцаров...

А колкото до музея, явно и сега става въпрос за пари. Та нали са били активни борци, получили са си всичко. Това, което правят сега, не се приема от банскалии.

Чувала съм също, че Вапцаров е съден за Соболевата акция. В документите на запасните офицери ставало ясно, че той е наклеветен от омраза към Йонко. Мисля си, че Никола се е страхувал да не стане като баща си. Искал е да бъде добър и затова е тръгнал по различен от неговия път.

А в музея работят прекрасни хора. Това е моето мнение.

И ако ми позволите, ще споделя нещо, което ми тежи: в Банско няма паметник на загиналите във войните. Има решение от 1913 година. А пък уж са с много на „ти“ с

историята. И тая плоча на Радон Тодев, дето я местят час по час и не могат да ѝ намерят място. Изобщо странни хора са били банскалии, градчето е било много затворено и така си е останало. И до днес се джафкат помежду си, но си е тяхна работа. Те са се женели за братовчеди, сдружавали са се шурей и зет, тъст и зет... само за да се пази имането. Жените са следели да има три поколения. Дори тези кръвосмешения може да са една от причините за лошотията на Йонко.

Но тези подробности не бива да хвърлят сянка върху банскалии, които са били икономически и политически силни, да припомня: влиянието с турския бей, връзката със сърбите. Михаил Герман, който не е учил много, се е издигнал до брилянтен дипломат. През 1814 г., когато започва второто сръбско въстание, той отива при сърбите и им предлага да лобира пред Русия за защита. Те казват „да" и той за 10 дни стига до Петербург и се връща със съгласие. Та това е селянин от Банско, който е стигнал без проблем до Николай I! Освен това султанът казва, че няма да преговаря с Русия, ако Герман не напусне Цариград, след което Клеменс фон Метерних (австрийски политик, една от най-влиятелните фигури в европейската политика през първата половина на XIX век) се интересува кой е този човек и получава отлични отзиви за него.

Сещам се и за друг дипломат, основателя на катедра „Английска филология" в СУ, който също е банскалия. Проф. Констатин Стефанов е брат на отвличената Цилка.